

BÄSTSÄLJARE I FÖRVANDLING

Användningen av *Onkel Toms stuga* i Norden, särskilt Sverige

Af Åsa Arping

Den amerikanska författaren Harriet Beecher Stowes antislaveri-historia *Onkel Toms stuga* (1852) var inte bara 1800-talets mest tryckta roman och seklets mest tryckta bok vid sidan av Bibeln (Winship, 1999, s. 315). Berättelsen har fortsatt att översättas, bearbetas, remedieras och diskuteras över hela världen, ända in i nutid. Hur kommer det sig?

I inledningen till antologin *Uncle Tom's Cabins: The Transnational History of America's Most Mutable Book* framhåller redaktörerna Tracy C. Davis och Stefka Mihaylova hur skildringen på unika sätt lyckas samla och bryta en uppsjö av ideologiska positioner, historiska omständigheter och intrigtrådar, även bortom de som var aktuella i 1850-talets USA (Davis & Mihaylova, 2018, s. 4). Samtidigt som berättelsen i sin samtid mottogs som nationellt rotad, stod det snart klart att dess frihetsbudskap var möjligt att omsätta i en rad andra nationella, kulturella, språkliga och religiösa sammanhang (Kohn et al., 2006). Från livegenskapens Ryssland och barnarbetets England till kvinnoförtryckets Sverige. *Onkel Toms stuga* har helt enkelt visat sig osedvanligt översättningsbar, för att inte säga användbar.

Beecher Stowes berättelse passar också synnerligen väl in i David Damroschs inklusiva definition av *världslitteratur*, just som en specifik typ av textuell cirkulation. Damrosch menar att litterära verk blir till världslitteratur "by being recieved into the space of a foreign culture, a space defined in many ways by the host culture's national tradition and the present needs of its own writers" (Damrosch, 2003a, s. 283). Han betonar alltså den betydelse som

den mottagande kulturen och dess aktuella behov har för vilka utländska verk som översätts och avsätter spår i den lokala miljön.

Hur har *Onkel Toms stuga* tagits emot och använts i Norden, och vilken roll har skildringen spelat i regionens litteratur och samhällsbyggen? Frågorna ställs i ett påbörjat tvärvetenskapligt och tvärnordiskt projekt, "Uncle Tom's Cabin: Translation, Reception, Transformation", där fem forskare från Sverige, Norge, Danmark och Finland undersöker romanens färd från rasförtryckets USA till dagens nordiska välfärdsstater – från de första översättningarna till nutida, från följetongsberättelse till ljudbok och från flerhundra sidig vuxenberättelse till förkortade bilderböcker och olika digitala format.¹ Intresset kretsar kring hur berättelsen har cirkulerat, förändrats och vad den har betytt. Varför blev genomslaget så starkt på vissa håll men inte på andra, vad är det som gör att verket vid vissa tidpunkter har aktualiserats på nytt, och hur har det bearbetats och diskuterats? Att det över 600-sidiga originalet har översatts både till norska och danska i närtid säger onekligen något om dess slitstyrka. Men att det snabbt även kom att ges ut i starkt förkortade utgåvor riktade till unga och fick en framskjuten plats i litteraturundervisningen för generationer av barn i Norden aktualiserar också en diskussion om vilka versioner som lever vidare och varför.

Med övergripande teoretisk förankring i kritiska kulturarvsstudier (Critical Heritage Studies, CHS) och Actor Network Theory (ANT) utgår projektet från att litteraturhistoria som kulturarv är någonting som kontinuerligt görs (jfr Hall, 1999, s. 4; Harrison, 2012, s. 4)² och att enskilda verk ingår som aktiva parter i ett nätverk av förbindelser och relationer som även sträcker sig utanför det skönlitterära kretsloppet (Felski, 2015, s. 158). *Onkel Toms stuga* utgör ett tydligt exempel på hur litteratur kan påverka samhällsutvecklingen genom att väcka känslor, mana till handling och ändra tankemönster. Denna uppfordrande text ansågs som den tändande gnistan till det amerikanska inbördeskriget men slog alltså även an en sträng i det nationsbyggande Europa, där den svarta sydstats slavens öde kom att fungera som en viktig symbol även i andra frigörelsesammanhang.

I den här artikeln ska jag göra nedslag i den nordiska lanseringen och receptionen av Beecher Stowes roman. Med hjälp av Damroschs övergripande definition av hur världslitteratur används i olika nationella sammanhang och utifrån ytterligare ett par begrepp, *nationalistisk appropriering* (Beecroft, 2015) och *transferidentitet* (Arping, 2019, 2020), ska jag också diskutera hur tre svenska 1800-talsförfattare åberopade verket i sina egna arbeten. Avslutningsvis berör jag frågan om vilken betydelse *Onkel Toms stuga* har i dag, bland annat utifrån två nordiska fullängdsöversättningar från 2010-talet och egna erfarenheter av att undervisa och föreläsa om verket i svenskt sammanhang.

Onkel Toms stuga som världslitterär, regional och nationell aktör

Varför ett nordiskt perspektiv på *Onkel Toms stuga*? Som ett led i den kritik som riktats mot världslitteraturforskningens universella anspråk och lingvistiska och kulturella snävhet (Apter, 2008) praktiserar forskargruppen den typ av *kritisk regionalism* som Christofer Bush beskrivit som "the pursuit [of] new (or renewed) geographies that go beyond the nation but resist the centrifugal pull, the temptation, of 'the world'" (Bush, 2014). Förutom de nordiska ländernas sammanlänkade politiska och kulturella historia ger jämförelser utrymme för nya insikter i litteraturens mångskiftande spridningsvägar. Samtidigt som den regionala utgångspunkten ger en vidare utblick än nationen är den öppen för lokala specificiteter. I vissa skeden, inte minst under 1800-talet, har nämligen nationen, eller åtminstone den föränderliga föreställningen om den, varit avgörande (Anderson, 2006). De parallella men ändå stundtals olikartade publiceringshistorierna kring *Onkel Toms stuga* i Norden – eller romanens olika *biografier* för att använda Bjørkøy och Kaasas begrepp i detta tidskriftsnummer – står i fokus utifrån övertygelsen att dessa kan säga en hel del även om mottagarna.

Som så många andra 1800-verk publicerades *Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly* först som följetong i den nationella pressen.

Den löpte i antislaveritidningen *The National Era* i Washington, nästan varje vecka från den 5 juni 1851 till den 1 april året därpå. Strax innan den avslutande delen hade publicerats utkom den första bokutgåvan i två volymer hos John P. Jewett and Company i Boston (Parfait, 2007). Denna inkluderade också sex stycken helsidesillustrationer av konstnären och arkitekten Hammatt Billings. Harriet Beecher Stowes berättelse spreds som en löpeld, först i England (och efter hand övriga brittiska imperiet) och mycket snart över stora delar av Europa och Ryssland. Efter bara ett år hade den översatts till 37 språk och trycks i 300 000 exemplar (Winship, 2007). Romanen var den första som sålde i över en miljon exemplar och skildringen förblir en av historiens mest översatta, numer tillgänglig på över 70 språk (Plumb, 2020, s. 185).

Berättelsen om slaveriets grymhet och en gudstro som trotsar all upptänklig ondska har haft en unik genomslagskraft. Få verk kan uppvisa en så dramatisk receptionshistoria – inledande succé blandad med skepsis, därefter tvära kast mellan fördömelse och återupprättelse. Få har överskridit gränser på så många nivåer – geografiskt, språkligt, politiskt och kulturellt, men även i fråga om publiceringsformer, format och tänkt publik. Tematiken – förtryck, flykt och frigörelse – är på många sätt tidlös. Flera motiv är för övrigt starkt närvarande även i dagens Europa, med flyktingströmmar, människohandel och främlingsfientlighet, men även starka solidaritets- och rättighetsrörelser. Verkets tidstypiskt essentialistiska skildringar av "ras", av åtskilliga debattörer betraktade som rasistiska och stereotypa (Baldwin, 1984), väcker också aktuella frågor kring rasifiering, rättvisa, identitetspolitik, triggervarningar och utfrysningsskultur (cancel culture). Är det här ett verk vi bör fortsätta att tala om, och i så fall hur?

Projektet om Onkel Toms stuga i Norden är präglad av de senaste decenniernas "vändningar" inom litteraturstudiet, med ett ökat fokus på transnationella, transmediala, materiella, relationella och affektiva aspekter. Bakom intresseförskjutningarna ligger också en ambition att bredda litteraturhistorieskrivningens praktik, räckvidd och relevans. När Rita Felski i *The Limits of Critique* (2015) återoppar Bruno Latours Actor Network Theory (ANT) är

det med siktet inställt på en litteraturvetenskap som länge behandlat skönlitterära verk som passiva behållare, vars innehåll endast forskare kunnat avkoda. För Felski ingår den litterära texten som en aktiv förmedlare, en agerande mellanhand, i en samhällslig händelsekedja. Hon skriver så här, utifrån Latours *Reassembling the Social* (2005):

The social, in other words, is not a preformed being but a doing, not a hidden entity underlying the realm of appearance but the ongoing connections, disconnections, and reconnections between multiple actors. (Felski, 2015, s. 158)

Om vi i likhet med Felski betraktar det samhällsliga som ett nätverk av pågående relationer och samband där litteraturen fungerar som en aktör bland andra, öppnar det för en rad sammanlänkade ingångar. Projektet intresserar sig såväl för bokhistoria och språklig och kulturell översättning och reception, som för samhällspolitiska aspekter. Hur har Beecher Stowes berättelse tagit plats i Norden, i vilka sammanhang har den återopats och vilka relationer har den upprättat? Damrosch påpekar som tidigare nämnts att översatt litteratur, inte minst i nationsbyggande sammanhang, används på sätt som i första hand utgår från den så kallade värdkulturens egna samtida behov. Litterära verk bär visserligen fortsatt spår av sitt nationella ursprung, men geografiskt, kulturellt och historiskt avstånd bidrar till att de efter hand förändras alltmer i riktning mot vad den mottagande kulturen efterfrågar:

The receiving culture can use the foreign material in all sorts of ways: as a positive model for the future development of its own tradition; as a negative case of a primitive or decadent strand that must be avoided or rooted out at home; or, more neutrally, as an image of radical otherness against which the home tradition can more clearly be defined. World literature is thus always as much about the host culture's values and needs as it is about a work's source culture [...]. (Damrosch, 2003b, s. 514)

Vilka behov som Onkel Toms stuga har, och eventuellt inte har, uppfyllt i de nordiska värdkulturerna är en övergripande fråga i projektet. Jag inleder den här undersökningen med ett svep över de första översättningarna, med särskilt fokus på de svenska.

De första översättningarna – konkurrens och utgivningskrockar

Redan i oktober och november 1852, bara några månader efter att den amerikanska följetongsversionen avslutats och den första bokeditionen utkommit, lanserades de första nordiska översättningarna. Konkurrensen var hård och flera utgåvor publicerades mer eller mindre samtidigt. Så var fallet både i Danmark, Norge, Sverige och de svensktalande delarna av Finland. I *Stockholms Dagblad* den 25 oktober utannonserades två svenska utgåvor i anslutning till varandra och annonserna skvallrar om den jakt som inletts för att bli först med att ge ut "samtidens märkvärdigaste roman".

I den övre annonsen hävdar förläggaren Albert Bonnier med efmas att han "*redan för flera veckor sedan*" offentliggjort att Beecher Stowes berättelse skulle utkomma i häftesserien Nya följetongen, med Gustaf Thomée, seriens redaktör, som översättare. I den anslutande annonsen meddelar *Aftonbladet*, landets största dagliga tidning, att berättelsen, översatt av S.J. Callerholm, inleds i följetongen samma dag (där den sedan löpte ända fram till nyårsaftonen påföljande år). Dagen innan hade *Aftonbladet* puffat för översättningen i sina egna spalter. Den icke namngivna skribenten konstaterar att såväl världspolitiken som romangenren tycks befinna sig i en omstöpningsfas, där tendensromanen och kristendomen ger hopp om förbättringar för alla de lidande som tidens skriftställare tagit till sin uppgift att skildra: "Fabriksslafven i hans källare, tiggaren i hans näste [...] den uthungrade statorparens barn i deras usla baracker" (Anonym 1852a). Det enorma genomslaget för Beecher Stowes berättelse, meddelar skribenten, beror att på dess allmängiltighet och kristna rättvisepatos fångat massorna över hela Europa. Här framträder en ambition att över-

ONKEL TOM,
eller SLAFLIVFT i DET FRIA AMERIKA.
Jemlikt med hvad undertecknad redan för flera
veckor sedan offentligent tillkännagifvit, är af M:rs
Harriet Beecher Stowe's berömda roman: «UNDE
TOMS CABIN», en värdad öfversättning från *Engelska*
originalt under arbete af *Gustaf Tomée* och ut-
kommer inom kort i NYA FÖLJETONGEN. Stock-
holm den 25 Oktober 1852.
ALBERT BONNIER.

ONKEL TOMS STUGA
eller
Negerlifvet i Amerikanska
Slafstaterna;
af
M:rs Harriet Beecher Stowe,
Samtidens märkvärdigaste roman,
som sedan April utgitt i flera hundra tusen exemplar, kommer
från och med **Måndagen den 25 Oktober** att meddelas
i **Aftonbladets** följetongs-afdelning.

*Konkurrerande svenska utgåvor? Annoni i Stockholms Dag-
blad 25 oktober 1852.*

föra historien om slaveriet i de nordamerikanska sydstaterna till ett europeiskt, nordiskt och svenskt sammanhang, men också till ett inre, själsligt: "Slafveriet finns bland alla racer, äfven de hvita, finns omkring oss, finns i djupet af vårt eget bröst: ty vantron, fegheten och lasten äro ju ingenting annat än negerslafveriet på andens område" (Anonym, 1852a).

Aftonbladets följetongspublicering av *Onkel Toms stuga* och konkurrensen visavi Bonniers kommenteras i flera andra svenska tidningar och Beecher Stowes framgångar fångas upp genom biografiska noteringar, bland annat kring hennes turné i Europa 1853, sålda upplagor, honorar och summor som författaren ska ha skänkt till kampen mot slaveriet. Flertalet är hämtade ur ut-

ländsk press. Regelrätta recensioner av översättningar var förhållandevis sällsynta vid den här tiden. Den svenska kritiken riktade snarare in sig på de inhemska författare som sedan några år hade börjat publicera samtidsskildringar med social tendens, bland dem C.J.L. Almqvist, C.A. Wetterbergh (sign. Onkel Adam), C.F. Ridderstad och J.A. Kiellman-Göranson. Men bristen på recensioner av de tidiga översättningarna av *Onkel Toms stuga* kan också tillskrivas det faktum att berättelsen alltså först började publiceras som följetong och därpå i häftesform innan den utkom i en inbunden bokvolym. Under tiden hann en del av nyhetsvärdet förbrukas och bevakningen övergick snabbt till celebritetsjournalistik.

Däremot åberopas Beecher Stowes berättelse vid flera tillfällen under slutet av 1852 i samband med ett kommande inhemskt verk: C.F. Ridderstads *Far och son* (1853). En anonym skribent i *Kalmar-Posten* åberopar tendensromanens genomslag och hyllar Beecher Stowe för hennes insats men framhåller samtidigt att en skildring utifrån svenska förhållanden borde väcka minst lika stort intresse:

Här nämnda arbete [*Onkel Toms stuga*] behandlar en fråga, som för menskligheten wisserligen är af mycken wigt, men som specielt för oss swenskar, som icke hafwa några slafwar eller idka den mensklighetens och 19:de århundradets civilisation wanärande slafhandeln, bör wara af föga intresse. Och likwäl har detta arbete äfwen i Swerige blifwit mottaget med begärlighet! Hwad intresse bör då icke ett arbete erhålla, som afhandlar en rent *swensk* fråga – Sweriges lifsfråga? Äfwen i vårt land existerar ett slafweri, fast i annan mening taget: *Slafweriet under dryckenskapslasten* [...]. (Anonym, 1852b)

Även här åberopas alltså Beecher Stowes berättelse snarast för att aktualisera diskussionen kring akuta problem på hemmaplan, som det grasserande brännvinsmissbruket. Sättet att resonera återkommer i fler tidningar. Det tycks råda enighet om att slaveriet

och slavhandeln är en skamfläck i det amerikanska samhället som Beecher Stowe med rätta väckt opinion mot, samtidigt som frågan avförs som av mindre vikt "för oss svenskar, som icke hafwa några slafwar". Ändå var frågan inte så avlägsen, så sent som 1847 hade slaveriet förbjudits på den svenska kolonin St. Barthélemy i Västindien. Om vi följer Damroschs beskrivning av hur värdkulturen använder en översättning som något att ta spjörn mot visar det tidiga svenska pressmottagandet visserligen tydliga tecken på ett avståndstagande till slaveriet i USA, dock med tydlig distans till Sveriges egen roll i den transatlantiska slavhandeln. Men här märks också försök att översätta det "främmande" slaverielementet till aktuell inhemsk problematik, vare sig det rör alkoholens grymma följdverkningar eller den grymma behandlingen fabriks- och jordbruksarbetare eller fattiga, hungrande barn.

Det blev för övrigt inte någonting av den tidigare nämnda översättningen av Thomée som Bonniers föranstaltade i sin tidigare nämnda annons. Det var inte ovanligt att översättningar påbörjades på spekulation och att det hela gick i stöpet om någon annan hann före. I stället valde Bonniers att köpa upp Callerholms översättning i *Aftonbladet* och tryckte den i sin häftesserie med start i och med första numret 1853 (uppgörelsen omnämns i satiriska ordalag bland annat i tidningen *Friskyttan* 20 november 1852). Samma översättning gavs snart även ut i Helsingfors, på Öhmans förlag.

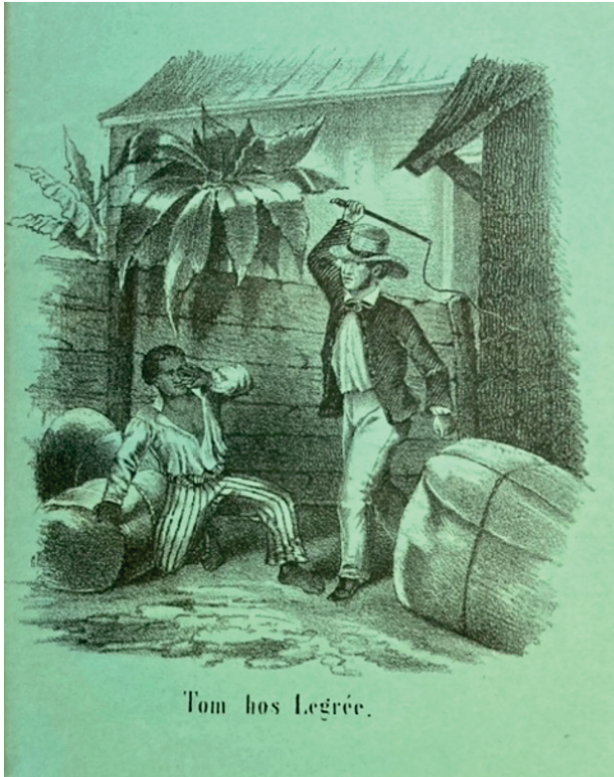
Men Bonniers Nya följetongen fick snart konkurrens från annat håll, först av Anders Lindgren i Göteborg som på eget förlag i början av 1853 inledde utgivningen av Beecher Stowes berättelse som illustrerat magasin (15 delar, 40 illustrationer), översatt av A.F. Landtbom. Lagom till julhandeln samma år kom så en första version på svenska bearbetad för barn och ungdom, en liten nätt volym om 80 sidor med sju illustrationer, från Philipp J. Meyer i Stockholm (se ill. s. 99). Översättaren var enligt biblioteksdata-basen Libris latinisten J.A. Dahlström. Konstnären är okänd, och det är troligt att utgåvan är inspirerad av en utländsk förlaga. Fram tills i dag har *Onkel Toms stuga* publicerats i mer än 100 svensk-språkiga utgåvor, den senaste översättningen/bearbetningen utgavs 1998 (se vidare Alexandra Borgs bidrag).³

Utgivningskrock. Förläggaren Høst utlovar halva priset fram till nyåret för Onkel Thomas gentemot konkurrentens i en annons i Adresseavisen 17 november 1852.

Bara några veckor efter den inledande svenska utgivningskrocken var läget likartat i Danmark, med två samtidiga översättningar som strax fick sällskap av en tredje. Även här uppstod en direkt konkurrenssituation, mellan förlagen A.F. Høst och C.C. Lose & Delbanco, med Otto von Schädler respektive den välrenommerade Ludvig Moltke som översättare. Kollisionen fick Høst att i en annons i *Adresseavisen* 17 november 1852 utlova halva priset i jämförelse med konkurrentens för den som före nyåret tecknade subskription på häftesutgivningen av *Onkel Thomas*. Høst menade dock att det torde finnas plats för två danska översättningar av Beecher Stowes verk. Han hade redan en månad tidigare utannonserat utgivningen i samma tidning, men då angavs P.D. Blicher, en av Steen Steensen Blichers söner, som översättare.

I Norge var *Onkel Toms hytte* en av de första engelskspråkiga romanerna som översattes till norska och Beecher Stowes verk kom att bli central både för romangenrens prestige och i kampen mot dansk kultur- och språkdominans (Haarberg, 2013). Romanens särställning märks redan i förläggaren P.T. Mallings inbjudan i *Morgenbladet* den 24 november 1852 om subskription av sin kommande häftesutgivning, där han både lyfter fram det vågade i försöket och den uppmuntran för vidare utgivning av engelskspråkig romanlitteratur på norska som det skulle innebära om satsningen lyckades (se vidare Bjørkøy och Kaasas bidrag). Mallings häftesutgivning påbörjades bara par veckor efter att de

"Tom hos Legréé". Illustration av okänd hand i Phillip J. Meyers utgåva av Onkel Toms stuga, den första på svenska som riktade sig till barn och ungdom.

danska satt i gång. Men när det sedan var dags att lansera *Onkel Toms hytte* i bokform lyckades Malling smita i kapp de danska konkurrenterna och var en månad snabbare än Høst (Haarberg, 2019, s. 190).

Den första finska översättningen från 1856, *Setä Tuomon tupa*, ingick på liknande sätt i ett nationellt frigörelseprojekt, från det härskande ryska tsardömet men framför allt från det fortsatt starka inslaget av rikssvensk litteratur och kultur. Bruket av finska som bildat, litterärt språk växte snabbt vid den här tiden. Finska litteratursällskapet hade grundats 1831 och den första lärostolen

för finska språket inrättades vid Helsingfors universitet 1851. Den första finskspråkiga översättningen publicerades på G.W. Wiléns förlag i Åbo. Översättaren, Gustaf Erik Eurén, var språkforskare och lärare och översättningen kan ses som ett uttryck för den framväxande fennomaniska rörelsens ambitioner att erbjuda ny, viktig litteratur på finska (Mäkinen, 2015; Kotilainen, 2016). Redan denna första utgåva riktade sig till barn, var starkt förkortad (30 sidor) och illustrerad.

Även den första isländska översättningen, *Tómas frændi: Skáldasaga*, från år 1901, var förkortad (88 sidor) och bearbetad för barn, av författaren, feministen och sedermera politikern Guðrún Lárusdóttir. Förlagan var hämtad från Londonförlaget Thomas Nelson & Sons bokserie The New Royal Readers (Lárusdóttir, 1901), som hade startats 1877 för att användas i skolorna i syfte att både bilda och skapa läslust. Året dessförinnan hade det svenska Barnbiblioteket Saga utkommit med en förkortad version i sin häftesserie, översatt och bearbetad av författaren och feministen Amanda Kerfstedt, med illustrationer av konstnären Karl Aspelin. Saga var ett progressivt initiativ från Sveriges allmänna folkskollärareförening, som ville förse svenska skolbarn med god, folkbildande litteratur (Kåreland, 2010). Tiden kring det förra sekelskiftet rymde en stark reformpedagogisk rörelse över hela Norden som utforskade nya sätt att uppfostra och bilda de unga, med skönlitteraturen som en viktig källa. Samma år som Kerfstedts förkortade version, utkom för övrigt samhällsdebattören Ellen Keys *Barnets århundrade*, som med grund i dåtidens evolutionslära och rasbiologi bland annat fastslog att "ungdomens uppfostran är folkets högsta angelägenhet" (Key, 1900, I, s. 2).

Den snabba lanseringen i regionen av *Onkel Toms stuga* som lämplig läsning för barn och unga kräver ett fördjupat studium (Skaret, 2013; se även Borgs och Bjørkøy och Kaasas bidrag) men det är tydligt att berättelsen ansågs förena nytta med nöje. Den spännande och grymma historien väckte intresse och empati, och grundbudskapet ansågs borga för god fostran i kristen anda. Illustrationerna, vilka alltså även ofta återfanns i vuxenutgåvorna, formar ett slags egen receptionshistoria. De konstnärer som an-

litades var ofta väl renommerade, svenska Jenny Nyström är ett känt exempel, med sina över 100 illustrationer i Göteborgsförlaget T. Hedlunds utgåva från 1895 (Bharathi Larsson, 2022). Såväl text som bild återbrukades gärna över nationsgränserna under större delen av 1800-talet, då dessa fält fortfarande var bristfälligt upphovsrättskyddade. Vissa klassiska motiv, som Elizas flykt över isen och lilla Evas dödsbädd, återkommer i en rad utföranden. I likhet med översättare, förläggare, kritiker och redaktörer, behandlar forskningsprojektet illustratörerna som förmedlare i verkets nordiska receptionshistoria (jfr Haarberg, 2019, s. 183; Darn-ton, 1990; Broomans, 2021).

Liksom på andra håll sattes snart olika varianter av *Onkel Toms stuga* upp på scener runtom i Norden, de första utannonserades redan 1853. På danska utgavs bland annat en teaterkomedi för barn i två akter 1875, som kunde spelas upp antingen med dockor eller av barnen själva (Anonym, 1875).

Att använda översatt litteratur – (trans)nationalistisk appropriering och transferidentitet

En annan typ av förmedlare som jag strax ska uppmärksamma är 1800-talsförfattare som på olika sätt anknöt till eller anspelade på Beecher Stowes berättelse. Exempelen stödjer projektets hypotes att *Onkel Toms stuga* snabbt inte bara översattes i skönlitterär form, utan att berättelsen på olika sätt också blev kulturellt och politiskt omstöpt för att passa in i pågående nationella diskussioner, något vi redan sett prov på i kritikermottagandet.

Litteraturhistorisk forskning har uppmärksammat hur skönlitteraturen i hög grad kom att bli en integrerad del i de nationsbyggande projekten under 1800-talet. I *Atlas of the European Novel* går Franco Moretti så långt som att påstå att det var romangenren som gjorde nationalstaten greppbar och förståelig. Det krävdes en symbolisk form, en berättelse, för att lyfta människors lojaliteter till en högre nivå än det lokala (Moretti, 1999, s. 17 ff.). Romanen erbjöd också, menar Moretti, en unik möjlighet till översättning

eftersom prosa, i motsats till poesi, i de flesta fall är relativt oberoende av språk och därför lättare kan översättas (s. 97).

Alexander Beecroft berör i sin studie *An Ecology of World Literature* hur det vernakulära skönlitterära arvet ofta användes och i vissa fall ändrades för att fungera i de nationsbyggande sammanhangen. Han kallar dessa riktade transformationer för nationalistisk appropriering (*nationalist appropriation*, Beecroft, 2015, s. 232). Jag kommer i det följande att koppla begreppet till användningen av översatt litteratur med *Onkel Toms stuga* i fokus, för som Beecroft också påpekar var en stor del av 1800-talslitteraturen "inter-national" (bindestrecket är avsiktligt, se s. 199) – den skrevs visserligen oftast ur ett nationellt perspektiv, men kunde sedan cirkulera och konkurrera med andra nationellt förankrade verk på en gemensam litterär arena (s. 207). Under andra halvan av seklet blandades nationell litteratur och översättningar inte minst i de större tidningarnas följetongsavdelningar och i förlagens efterföljande häftesutgivning. På en övergripande nivå utgör den nordiska receptionen av *Onkel Toms stuga* ett gott exempel på den här typen av litteraturhistorisk ekologi. Romanens resa mellan kultur- och språkområden rymmer i det här fallet både ett utbyte mellan två litterära semi-periferier, USA och Norden, och en utväxling av politik och estetik på en alltmer globaliserad litterär marknad där nationsbyggande processer avsatte tydliga spår i receptionen.

Vad var det då som gjorde att *Onkel Toms stuga* gick från att gestalta en nationell, amerikansk problematik till att bli en mer eller mindre global angelägenhet? Litterära protagonister har åberopats i alla tider. Men bruket av figurer som Corinne, Frithiof, Onkel Tom, Jean Valjean och Nora Helmer visar hur litteraturen kom att spela en ny roll i 1800-talets framväxande diskussioner om social rättvisa. De erbjuder vad jag i annat sammanhang kallat för en transferidentitet (Arping, 2019, s. 116 f.; 2020, s. 230). Som begreppet antyder är en sådan övergående och anlitas ofta för kortare tid för att sedan, när den tappat sin relevans, överges och glömmas bort. Transferidentiteten fungerar helt enkelt som ett uttryck för den typ av specifika samtida behov av inspiration,

speglingar eller motbilder hos värdkulturen som Damrosch uppmärksammat; ett behov som han placerar hos de inhemska författarna. Jag ska nu, med stöd i de nyss nämnda begreppen, diskutera hur tre svenska 1800-talsförfattare använde *Onkel Toms stuga* för att debattera aktuella problem i det svenska samhället: Kvinnofrågan, fattigvården och lantarbetarnas utsatthet.

Exempel 1: Fredrika Bremer och kvinnofrågan

Svenska författare fick snart upp ögonen för Harriet Beecher Stowe och hennes berättelse. En av dessa var Fredrika Bremer. Denna Sveriges första internationella bästsäljarförfattare reste i USA under perioden 1849-51 och skrev sedan en reseskildring, *Hemmen i den nya världen* (1853-54, på engelska 1853) som blev brett läst. Hon träffade visserligen aldrig Beecher Stowe, men de båda hade haft kontakt brevledes, och Bremer verkar ha tagit varje tillfälle att nämna *Onkel Toms stuga*. Bland annat i essän "Om Romanen såsom vår tids Epos", som trycktes i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* den 20 januari 1853. I samma upplagas följetongsavdelning publicerades för övrigt första delen av Beecher Stowes litterära skissamling *Majblomman* (som Bremer skrev ett förord till när den sedan kom ut i bokform).

Bremer lyfter i sin text fram *Onkel Toms stuga* som ett bevis för romangenrens förädling, från historisk äventyrsberättelse med påhittade hjältar till en skildring av samtidens människa i kristen anda. Hos Beecher Stowe upphöjs den mest förringade, "en fattig negerlaf", till gudomlig hjälte. Bremers fokus är tydligt didaktiskt. Den "sanna" romanlitteraturen ger läsaren möjlighet att "liksom genom trollslag förflyttas i främmande länder, och göra bekantskaper med nya karakterer och tillstånd, och af dem lära – åtminstone hur det går till i världen". Allmängiltigheten i Stowes berättelse tycks för Bremer överflygla alla avstånd.

I ett tillägg i den avslutande delen av sin reseskildring från USA, *Hemmen i den nya världen*, berör Bremer återigen slaverifrågan och hävdar att hon inte har så mycket att tillägga efter att ha läst *Onkel Toms stuga*. I det här sammanhanget behandlar Bremer slaveriet i första hand som en amerikansk inrikespolitisk fråga och det är

tydligt att hon i likhet med Beecher Stowe framför allt adresserar en vit publik. Slaveriet måste upphöra, för att det förtrycker svarta människor, men också på grund av "slafveri-institutionens demoraliserande verkan på det hvita folket" (Bremer, 1854, s. 522).

Bremer fick snart användning av slavbilderna även i svenskt sammanhang, i emancipationsromanen *Hertha, eller En själs historia* (1856), vars huvudbudskap var ogift kvinnas rätt till myndighet. Sverige hade vid seklets mitt en av Europas mest konservativa familjelagstiftningar, där Ärfdabalken från 1734 bland annat deklarerade att "Mö af hwad ålder hon wara må, stående under förmynderskap". Slaveriet aktualiseras i romantexten när protagonisten Hertha och systemen Alma en kväll diskuterar tillvaron i skuggan av en förtryckande far, direktör Falk. Medan Hertha är kritisk och upprorisk försöker Alma medla: "Han vill dock vårt bästa, han älskar oss på sitt vis!" Men Hertha låter sig inte lugnas: "Så gör också slaf-ägaren sina slafvar och lifegna: och det är 'bara af omsorg och ömhet för dem' som han nekar dem friheten" (Bremer, 2000, s. 53).

I en dedikation till den amerikanska utgåvan av *Hertha*, som utkom några månader före det svenska originalet, nämner Bremer att de främsta nordamerikanska författarna har börjat översättas till hennes eget modersmål: "Uncle Tom's Cabin has been read passionately by rich and poor, in the palaces and cabins of my land" (Bremer, 1856, s. v). Bremers sätt att genom *Hertha* koppla samman slaveriet med kvinnoförtrycket fungerar, vill jag hävda, som en form av nationalistisk appropriering. Analogin med den omdiskuterade slaveridiskussionen i USA blir ett sätt att rikta udden mot det familjerättsligt eftersatta Sverige, vars "döttrar för all tid skola vara bundna och förklarade omyndiga" (Bremer, 2000, s. 52). Slavbilderna erbjuder också en form av transferidentitet. Herthas öde, att duka under av ett orättfärdigt samhällssystem, stärks av den tänkta förbindelsen med samma typ av offer- och frälsarposition som Beecher Stowe etablerade med karaktärerna Onkel Tom och lilla Eva. Båda står i stark symbolisk förbindelse med Kristusfiguren, som genom Hertha alltså tar en fiktiv svensk samtidskvinnas gestalt.

I december 1855, under arbetet med *Hertha*, beskrev Bremer i ett brev till sin engelska översättare Mary Howitt, som var en central förmedlare i den internationella spridningen av Bremers verk, sin roman som "My 'Uncle Toms [sic] Cabin' at least as to fundamental idea and purpose of it" (Burman, 1996, s. 152). Förutom ett prov på hur starkt Bremer inspirerades av Beecher Stowes berättelse visar yttrandet en ambition att med draghjälp av en internationellt spridd och välkänd referens väcka opinion i en omdebatterad inrikesfråga. Bremers inlägg var ett bland många i en långdragen diskussion, men bara ett par år efter *Hertha* klubbades reformen om gift kvinnas myndighet till sist igenom i svensk riksdag.

Exempel 2: Jeanette Granbergs Hos oss! eller En motbild till "Onkel Toms stuga"

Teaterstycket *Hos oss! eller En motbild till "Onkel Toms stuga"* framfördes på Mindre teatern i Stockholm 11–24 april 1853 för att sedan turnera ute i landet, av annonseringen i lokalpressen att döma bland annat i Värmland, Blekinge och runt om i Västsverige. Bakom texten stod Jeanette Granberg (senare gift Stjernström), som kallats Sveriges första kvinnliga pjäsförfattare. Föreställningen inkluderade även musik, komponerad av Jakob Niclas Ahlström, teaterns dåvarande orkesteranförare.

Granbergs pjäser kretsade ofta kring aktuella samhällsfrågor, som i det här fallet fattigdom och filantropi (Dahlgren, 1866). Redan affischens rollista ger en fingervisning om maktrelationer. Grosshandlare mot skomakargesäll. Det aktuella manuskriptet publicerades aldrig och verkar ha förkommit. Men redan titeln – *Hos oss* – och motbilden i undertiteln, antyder att vi har att göra med ett prov på nationalistisk appropriering, där ett aktuellt framgångsrikt utländskt verk åberopas i diskussionen av en nationellt och lokalt omdebatterad fråga. "Hos oss" signalerar samhörighet men upprättar samtidigt skillnad och distans (ett underförstått "dem"). Undertiteln "En motbild" fungerar i sammanhanget mindre som kontrast och mer i enlighet med den alternativa betydelse som Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) anger: "motsvarighet, motstycke; pendang". Motbilden ska här

alltså inte ses som en kritik riktad mot originalberättelsen, utan som just en jämförelse, en analogi. Det är den bristande fattigvården och den individuella och godtyckliga välgörenheten i Stockholm som attackeras i pjäsen, hävdar en av styckets recensenter, som berömmar tendensen men samtidigt kritiserar författaren för att hon står lite för nära sina proletära karaktärer (Anonym, 1853). Intressant nog reflekterar kritikern också över hur originalverkets stora genomslag kan kopplas just till dess kulturella översättbarhet:

Dessa i "Onkel Toms stuga" belysta förhållanden ha sina "motbilder" öfverallt, om än den förorättade icke är en negerlaf och förföljarne amerikanska slafjägare, och otvifvelaktigt är det till icke ringa del derföre som m:rs Stowes skildringar öfverallt funnit en sådan genklang. Menniskohjertat är sig allestädes likt, och samhällslidanden och förtryck saknas ingenstädes. (Anonym, 1853)

Återigen ser vi alltså hur slaverifrågan snarare än att adresseras direkt åberopas just som analog med andra "samhällslidanden och förtryck". Det innebär också att den problematik som stod i centrum i originalberättelsen visserligen erkänns som berättigad men samtidigt tonas ner för att i stället ge extra tyngd åt den huvudfråga som stod på agendan. Verkets upplevda allmängiltighet gör den också särskilt användbar.

Exempel 3: Per Thomasson och "Slaflifvet i Sverige"

Även Pehr Thomasson, bondson från Skåne och autodidakt författare, åberopade vid flera tillfällen *Onkel Toms stuga*. I sin berättelse *Vallgossen och inspektoren* från 1854 skildrar han en hunsad och fattig landsbygdsbefolkning som förtrycks av den ondsinte godsförvaltaren på Spegelvik, inspektör Hård, som påminner en del om den grymme slavägaren Legree i *Onkel Toms stuga*. En av dem som råkar ut för Hårds oresonlighet är den godhjärtade vallgossen Erik. Men efter att ha räddat den änglalika patronsdottern Blenda från att falla från en klippa får han en rejäl summa pengar och blir senare upptagen i flickans familj (tio år senare

Med

Vederbörligt tillstånd
uppföres å härvarande stora Theater,
af Mindre Theatern i Stockholm Skådespelare-personal,
Tisdagen den 16 Augusti 1853,

för första gången:

HOS OSS!

ELLER

En motbild till "ONKEL TOMS STUGA,"

Skådespel i 4 akter; Svenskt original af författaren till "Tidningskrifvaren" m. fl.

Personerne:

Grosshandlaren <i>Wilson</i>	spelas af Herr <i>L. Kivmansson</i> .
<i>Eugenie</i> , hans dotter	" " Mill <i>Embring</i> .
Kommerserätinnan <i>Fritener</i>	" " Mill <i>Lindmark</i> .
<i>Alfred</i> , hennes son	" " Herr <i>Swartz</i> .
Kamrer <i>Robertson</i>	" " Herr <i>Torslow</i> .
<i>Rast</i> , gammal afskedad Soldat	" " Herr <i>Zetterholm</i> .
<i>Anna</i> , hans barn	Mill <i>Valkory Torslow</i> .
<i>Frans</i> , 	Herr <i>Thegerström</i> .
<i>Halling</i> , Skomakaregesäll	" " Herr <i>G. Kivmansson</i> .
<i>Madam Solgren</i>	" " Fru <i>Tullgren</i> .
<i>Olle</i> , hennes son	" " Herr <i>Norby</i> .
En Skomakaremästare	" " Herr <i>Lindmark</i> .
Förste Gesällen	" " Herr <i>Hjörkman</i> .
Andre Gesällen	" " Herr <i>Hallberg</i> .
En poliskonstapel	" " Herr <i>Ejerman</i> .
Folk.	

(Händelsen föregår i Stockholm.)

Priserna äro i Banko:

Amfiteater, Första Parkett och Första Radens Loger 1 Rdr. || Andra Radens Sidologer och Tredje Radens Fond . 24 sk.
 Andra Parkett och Andra Radens Fondloger 22 sk. || Tredje Radens Sidor 12 sk.

Biljetter försäljas Spektakellagen uti Theaterns Biljettförsäljningskontor, från kl. 10 förmiddagen till kl. 1 eftermiddagen, samt från kl. 4 eftermiddagen till Spektaklets slut.
Ingen obekörig person tillåtes, under hvilken förordning som helst, inträde på Theatern under representationen. — Inga penningar emottagas vid ingången, endast biljetter, och gälla dessa blott för den dag och plats de äro köpta.

Spektaklet börjas klockan **7** och slutas omkring klockan tre quart till **10** eftermiddagen.

☛ **Anhålles värdamt, att de antecknade biljetterna måtte uttagas innan kl. 12 middagen, i annat fall blifva de försälda.**

En motbild på scenen. Affisch från Stora teatern i Göteborg som utannonserar ett gästspel av Hos oss! Eller en motbild till "Onkel Toms stuga" den 16 augusti 1853.

har han dessutom övertagit Hårds post som förvaltare). Händelseutvecklingen påminner en del om hur Onkel Tom på flodångaren söderut mot Louisiana räddar lilla Eva från att drunkna, varpå hennes far, St Clare, visar sin tacksamhet genom att köpa honom. Berättarrösten i Thomassons verk åberopar *Onkel Toms stuga* och efterlyser liknande historier från närmare ort:

Vi hafva med rörelse läst mistress Stowes skildningar öfver slaffolkets behandling i södern; men vi skulle blifva lika rörda, om en så skicklig penna företog sig att måla de underhafvandes ställning på många egendomar i Norden, der arbetare äro lemnade i händerna på en tyrannisk förvaltare. (Thomasson, 1854, s. 82)

Fem år senare, 1859, vågade Thomasson själv försöket att skriva "en svensk *Onkel Toms stuga*", i form av romanen *En arbetares lefnadsöden, eller Slafliftet i Sverige* (Furuland, 1962, s. 152). Efter ett liv fyllt av slit och förakt från överheten bestämmer sig till sist romanens protagonist Thore Jönsson för att med fru och sju söner söka ett nytt liv i USA. I en avslutande berättarkommentar dras så återigen parallellen mellan slaveriet i USA och omänskliga arbetsvillkor bland svenska lantarbetare:

[...] ända ifrån Ystad till Haparanda, der det på många ställen råder ett slaflif, som vid närmare skärskådande torde vara fullt jemförligt med det som enligt beskrifning skall vara rådande i vissa stater af Nord-Amerika. (Thomasson, 1859, s. 110)

Även Thomassons båda verk ingår i det nätverk av förbindelser som uppstod kring *Onkel Toms stuga*. Slavlivet i Nordamerika framställs som jämförbart med det liv av slit och förtryck som många svenska lantarbetade genomlever. Samtidigt gör resone-mangnet även här halt vid analogin. Det saknas alltså utrymme för reflektion kring paradoxen att samma amerikanska nation

som utifrån rasargument förslavar en del av sin befolkning ingjuter hopp om frihet och försörjning bland vita, svenska migranter.

De tre exemplen visar hur författare snabbt återopade *Onkel Toms stuga* för att diskutera aktuella problem i det svenska samhället. Genom att anknyta till begreppen nationalistisk appropriering och transferidentitet har jag försökt specificera hur de aktuella svenska författarna på olika sätt anknöt till Beecher Stowes skildring. Även om *Onkel Toms stuga* väckte intresse just för att den ansågs typiskt amerikansk visade sig dess tematik och budskap också passa den kamp för självbestämmande och rättvisa som präglade stora delar av Europa, inklusive Norden. Historien om slaveriets ondska var osedvanligt gångbar i relation till pågående språklig och kulturell frigörelse i framför allt Norge, Finland och Island, men också till den framväxande kvinno- och arbetarrörelsen och senare reformpedagogiken.

Originalberättelsens fokus på slaveriet i den amerikanska Södern framkallade inte någon reflektion kring de nordiska ländernas, det vill säga Danmarks och Sveriges, egen historia som kolonialstater och del i den transatlantiska slavhandeln. I stället blev slaveriets grymheter antingen placerade någon annanstans, långt borta, eller anpassade för att illustrera andra brännande rättvise- och rättighetsfrågor. Frånvaron av diskussioner om hur USA:s nationella dilemma kring slaveriet på ett mer direkt sätt kunde kopplas till det arv som präglade även de nordiska länderna bekräftar Damrosch iakttagelse att översatt skönlitteratur, inte minst under 1800-talet, snarare användes för att bearbeta frågor som ansågs aktuella i värdkulturen. Både kritiker och författare tog snarare fasta på möjliga paralleller till slaveriet, något som uppenbarligen krävde ytterligare ett lager av "översättning" för att passa den framväxande välfärdsstatens framåtblickande projekt, något som också rymde ett visst mått av historisk glömska (jfr Fuhr, 2013).

Onkel Toms stuga i dag – och i morgon?

Hur lever *Onkel Toms stuga* vidare i dagens Norden? I fysisk form frodas den framför allt antikvariskt, den är lätt att få tag på, särskilt i olika förkortade ungdomsutgåvor. Men den finns också tillgänglig som e- och ljudbok på alla de nordiska språken, i flera olika utföranden. Dessutom har, som nämnts, två nyöversättningar utkommit i närtid. År 2011 lanserades för första gången på 125 år en fullständig norsk översättning, utförd av Kurt Narvesen (född 1948), som också är lyriker – *Onkel Toms hytte: Eller livet blant de elendige*, på Transit förlag (583 sidor, se vidare Bjørkøy och Kaasas bidrag). Förlaget marknadsför romanen till en ungdomspublic, i åldersspannet 12–16 år, och presenterar den som en central ögonöppnare i sitt ursprungssammanhang, men gör också en tydlig etisk och didaktisk koppling till samtiden: "Hvordan behandler Vesten flyktninger og såkalt papirløse? Hvem er vår tids Onkel Tom, og hva kan vi lære av hans historie?" (Solum Bokvennen, 2016).⁴ Här aktualiseras återigen möjligheten till approprieringar och transferidentitet, där 1800-talsslaven i södra USA jämförs med dagens flyktingar i de nordiska välfärdsstaterna. De ställda frågorna är uppfordrande och tydligt ägnade att aktivera den unga läsaren känslomässigt och etiskt.

Även den danska nyöversättningen av Benny Kloth-Jørgensen, utgiven på förlaget Læsehesten 2017, den första fullständiga sedan 1868, riktar sig framför allt till unga läsare. Romanen har utkommit i två varianter: en särskild "studieudgave" med bibelhänvisningar och detaljerade förklaringar (702 sidor) och en med ett antal förklarande fotnoter (676 sidor). Båda översättarna meddelar i sina respektive förord att de har valt att vara så trogna originalet som möjligt, även om Beccher Stowes starka bruk av dialekt har tonats ner. Narvesen har ersatt det växlande folkliga språkbruket med ett enhetligt "'lavt' østnorsk" (s. 10), medan Kloth-Jørgensen hänvisar till "almindeligt dansk sprogbrug" (s. 10). Båda har behållit n-orden (se vidare i Bjørkøy och Kaasas bidrag för en utförligare diskussion om den norska nyöversättningen). Kloth-Jørgensen förklarar i sitt förord att de provocerande orden behövs för att åstadkomma

historisk förankring: ”det ville udvande bogens budskab at omskrive disse ord til det mere politisk korrekte ordvalg, som bruges i dag, såsom sorte, farvede, afrikanere, afro-amerikanere eller personer af en mørk hudfarve” (s. 11).

Åtminstone fram till 1980–90-talen ingick *Onkel Toms stuga* ofta i undervisningen av barn och unga i Norden men dess status som barnlitterär klassiker har efter hand blivit alltmer osäker och problematisk. På universiteten hör dess närvaro definitivt till ovanligheterna. Jag har själv både föreläst och undervisat om Beecher Stowes roman vid flera tillfällen under senare år. I studentgruppen på grundkursen i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet hösten 2018 och våren 2019, där jag förde in berättelsen i undervisningen om 1800-talsromanen, märktes en tydlig generationsskillnad i seminariediskussionerna, både i fråga om vilka som kommit i kontakt med verket tidigare och åsikterna om det (Arping, kommande).⁵ En övergripande fråga som studenterna ombads att ta ställning till var nämligen huruvida Beecher Stowes berättelse platsade på kursen, tillsammans med kanoniserade verk som Flauberts *Madame Bovary*. Bland den grupp lite äldre studenter (en handfull i övre medelåldern) där flera läst romanen tidigare i bearbetat och förkortat utförande riktat till barn, var flertalet förhållandevis positiva, med hänvisning till dess litteraturhistoriska betydelse och starka dåtida samhällsrelevans. För de yngre studenterna var *Onkel Toms stuga* tidigare okänd, och även om flertalet erkände romanens historiska betydelse var några ytterst tveksamma till att den kunde försvara sin plats på litteraturlistan, både av estetiska och etiska skäl.

Något som slog mig, vare sig studenterna sade sig uppskatta Beecher Stowes berättelse eller blev provocerade, var hur starkt känslomässiga investerade de verkade. De blev vad vi med Felski kan kalla *attached* eller rent av *hooked*, just på det komplicerade sätt som hon lyfter fram, där engagemanget inte är detsamma som okritisk beundran, utan tvärtom ofta rymmer ambivalens, oro och upprördhet (Felski, 2020, s. ix).

När jag i mars 2022 bjöds in att föreläsa om *Onkel Toms stuga* på Bibliotekets Vänner i Alingsås, inledde jag med att fråga de för-

samlade – ett 50-tal personer, alla pensionärer – hur många som någon gång läst *Onkel Toms stuga*. Samtliga räckte upp handen. I samtal med några av åhörarna efteråt framgick att de visserligen inte hade så tydliga minnesbilder kring berättelsens handling. Där-
emot kunde flera av dem åtskilliga decennier senare erinra sig själva läsoplevelsen, hur historien om slaveriets grymheter fick dem att *känna*. Dessa personer vittnade om att berättelsen hade lästs högt i familjekretsen, och att såväl vuxna som barn vid flera tillfällen hade fallit i gråt.

I såväl seminariediskussionerna som bland de litteraturintresserade äldre blev det uppenbart att känslor har en avgörande betydelse i läsningen av skönlitteratur av det här slaget. Men också att både estetiska ideal och emotioner kopplade till läsning är historiskt och kulturellt föränderliga. I sin feministiskt inriktade studie *Sensational Designs* har Jane Tompkins påpekat hur Beecher Stowe ingår i en tradition av kvinnlig, sentimental 1800-talsprosa som det påföljande seklets litteraturforskare gjorde sitt bästa för att tysta ner:

[...] twentieth-century critics have taught generations of students to equate popularity with debasement, emotionality with ineffectiveness, religiosity with fakery, domesticity with triviality, and all of these, implicitly, with womanly inferiority. (Tompkins, 1985, s. 123)

Senare års affektiva vändning, den didaktiska forskningens intresse för yngre läsares upplevelser och postkritikens ökade fokus på litteraturen som relationell öppnar för nya typer av undersökningar av hur litteratur har använts – något som i förlängningen kan utmana 1900-talets snäva uppfattning om kanon och kvalitet.

Hur ser då framtiden ut för *Onkel Toms stuga* i Norden? Romanens rasistiskt präglade språkbruk och stereotypa skildringar av afrikan-amerikaner har gjort den alltmer problematisk i de nordiska mångkulturella samhällena. I Sverige har användningen av n-ordet och rasstereotyper orsakat flera debatter de senaste

åren, bland annat i samband med nyutgåvor av Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump i Söderhavet* (1948), Bengt Anderbergs *Amorina* (1999) och *Tintin i Kongo* (1931/1946). Bör det kränkande n-ordet avlägsnas och stereotypa bilder förbjudas eller skulle det innebära historieförfalskning och i förlängningen ett slags censur? En ny svensk översättning av *Onkel Toms stuga* som är trogen originalets språkbruk, inklusive n-orden, förefaller avlägsen. Men i Norge och Danmark har det alltså varit möjligt så sent som under 2010-talet. Här finns uppenbarligen kulturella, politiska och språkliga diskrepanser som det finns all anledning att undersöka närmare.

En viktig hypotes i det samnordiska projektet är att nationella och transnationella relationer präglade av makt har spelat en avgörande roll för hur *Onkel Toms stuga* tagits emot och använts under de senaste 170 åren. Ett annat grundläggande antagande är att berättelsens fluktuerande status är kopplad inte bara till estetiska, politiska och religiösa skiften, utan också till en förändrad befolkningsstruktur i regionen – från en övervägande vit, kristen befolkning till en betydligt större etnisk och religiös mångfald under senare decennier, särskilt i Sverige. Samma element som passade i 1800-talets nationsbyggande Norden – en patriarkal filantropi, ofta administrerad av borgerlighetens kvinnor, en essentialistisk syn på "ras" och en idealistisk estetik som byggde på kristen heroism uttryckt i ett sentimentalt modus – förlorade mycket av sin sprängkraft i takt med ökad sekularisering, differentierad invånarstruktur och nya jämlikhetsideal.

Samma tendensverk som ursprungligen var riktat mot slaveriet och som under ett drygt sekel återropades flitigt för att diskutera aktuella problem i de nordiska välfärdssamhällena har blivit allt svårare att appropriera i takt med att rasism blivit en alltmer närvarande och omdiskuterad fråga. Onkel Tom har gått från ofta återropad transferidentitet till ett skällsord. Innebär det att historien om *Onkel Toms stuga* i Norden är på väg mot sitt slut? Även om en hel del tyder på det finns också omständigheter som tvärtom talar för att berättelsen, i någon form, kommer att vara fortsatt närvarande. Dit hör inte minst just dess unika tradition

av översättbarhet och anpassning till olika mediala format och sammanhang, men också dess förmåga att upprätta ständigt nya relationer i ett föränderligt politiskt och estetiskt landskap.

REFERENSER

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (rev. utg.). Verso [1983].
- Anonym (1852a, 23 oktober). Uncle Tom's Cabin: Samtidens märkvärdigaste Roman. *Aftonbladet*.
- Anonym (1852b, 4 december). Onkel Toms stuga. *Kalmar-Posten*.
- Anonym (1853, 13 april). Teater – Hos oss! Eller En motbild till "Onkel Toms stuga", skådespel i 4 akter. Svenskt original af författaren till "Tidningskrifvaren". *Aftonbladet*.
- Anonym (1875). *Onkel Toms hytte: Børnekomedie i 2 Akter*. Jordan.
- Apter, E. (2008). Untranslatables: A World System. *New Literary History*, 3, 581–598.
- Arping, Å. (2019). "The Miss Austen of Sweden": Fredrika Bremer's Transatlantic Triumph in the Age of Reprint. I Y. Leffler, Å. Arping, J. Bergenmar, G. Hermansson & B. Johansson Lindh (red.), *Swedish Women's Writing on Export: Tracing Transnational Reception in the Ninetenth Century* (s. 97–153). University of Gothenburg, Department of Literature, History of Ideas, and Religion. <http://hdl.handle.net/2077/61809>
- Arping, Å. (2020). Rebranding 'the North': Swedish novelist Fredrika Bremer's sudden American success in the 1840s. I G. Hermansson & J. Lohfert Jørgensen (red.), *Exploring NORDIC COOL in Literary History* (s. 223–238). John Benjamins.
- Arping, Å. (kommande). Onkel Toms stuga på litteraturlistan? Engagerade studenter och bruket av litteraturhistorien. *Litteraturdidaktik och känslor: LDN 2021 konferensvolym*. Stockholm University Press.
- Baldwin, J. (1984). Everybody's Protest Novel. *Notes of a Native Son* (s. 13–23). Beacon Press. (Ursprungligen publicerad 1955)

- Beecher Stowe, H. (2017). *Onkel Toms hytte, eller Livet blandt de elendige* (B. Kloth-Jørgensen, övers.). Forlaget Læsehesten (e-bok).
- Beecher Stowe, H. (2011). *Onkel Toms hytte* (K. Narvesen, övers.). Transit forlag (e-bok).
- Beecroft, A. (2015). *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day*. Verso.
- Bharathi Larsson, Å. (2022). Onkel Toms stuga i Sverige: Jenny Nyströms illustrationer till upplagan från 1895. I Å. Bharathi Larsson (red.), *Bilder av ras i svensk visuell kultur* (s. 11–27). Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Bremer, F. [sign. F.–Br]. (1853, 20 januari). Om Romanen såsom vår tids Epos. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*.
- Bremer, F. (1854). *Hemmen i den nya världen: En dagbok i bref skrifna under tvenne års resor i norra Amerika och på Cuba* (andra delen). P.A. Norstedts & söner.
- Bremer, F. (1856). Dedication for the American edition. *Hertha* (M. Howitt (övers.). New York: C.P. Putnam & Co.
- Bremer, F. (2000). *Hertha, eller En själs historia* (utgiven med inledning och kommentarer av Å. Arping & G. Furuland). Svenska Vitterhetssamfundet.
- Broomans, P. (2021). The Meta-Literary History of Cultural Transmitters and Forgotten Scholars in the Midst of Transnational Literary History. I S.B. Jørgensen & H.-J. Lüsebrink (red.), *Cultural Transfer Reconsidered: Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges* (s. 64–87). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004443693_005
- Burman, C. (1996). Till Mary Howitt, 4/12 1855. *Fredrika Bremer. Brev* (Ny följd II. Tidigare ej samlade och tryckta brev). Gidlunds.
- Bush, C. (2014, 23 april). Areas: Bigger than the Nation, Smaller than the World. *The 2014–2015 Report on the State of the Discipline of Comparative Literature*. <https://stateofthediscipline.acla.org/en/try/areas-bigger-nation-smaller-world> (hämtad 2022-06-30)
- Dahlgren, F.A. (1866). *Förteckning öfver svenska skådespel uppförda på Stockholms theatrar 1737–1863 och Kongl. theatrarnes personal 1773–1863*. P.A. Norstedt & söner.

- Damrosch, D. (2003a). *What Is World Literature?* Princeton University Press.
- Damrosch, D. (2003b). World Literature, National Contexts. *Modern Philology*, 4, 512–531.
- Darnton, R. (1990). *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*. Norton.
- Davis, T.C., & Mihaylova, S. (2018). Introduction. *Uncle Tom's Cabins: The Transnational History of America's Most Mutable Book* (s. 1–30). University of Michigan Press.
- Felski, R. (2015). *The Limits of Critique*. University of Chicago Press.
- Felski, R. (2020). *Hooked: Art and Attachment*. University of Chicago Press.
- Fuhr, G. (2013). Colonialism and Swedish History: Unthinkable Connections? I M. Naum & J.M. Nordin (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena* (s. 17–36). Springer.
- Furuland, L. (1962). *Statarna i litteraturen: En studie i svensk dikt och samhällsdebatt från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetardiktarna*. Tiden.
- Granberg, J. (1853). Hos oss! Eller, En motbild till Onkel Toms stuga (opublicerat manuskript).
- Hall, S. (1999). Whose Heritage? Un-settling 'The Heritage', Re-imagining the Post-nation. *Third Text*, 49, 3–13. <https://doi.org/10.1080/09528829908576818>
- Harrison, R. (2012). *Heritage: Critical Approaches*. Taylor & Francis.
- Haarberg, J. (2013). Onkel Tom? Hvilken onkel Tom? Om publiseringen av Harriet Beecher Stowes roman – i USA og Norge. Norsk barneboksinstitutt. <https://barneboksinstituttet.no/forskning-50/onkel-tom-hvilken-onkel-tom-om-publiseringen-av-harriet-beecher-stowes-roman-i-usa-og-norge/> (hämtad 2022-05-30)
- Haarberg, J. (2019). Da onkel Tom kom til Norge. Oversatte romaner i den nye nasjonalstatens femførste tiår (1814–1857). *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 2, 182–201.
- Key, E. (1900). *Barnets århundrade: Studie* (I–II). Albert Bonniers förlag.

- Kohn, D., Meer, S., & Todd, E.B. (2006). Reading Stowe as a Transatlantic Writer. *Transatlantic Stowe: Harriet Beecher Stowe and European Culture* (s. xi–xxx). University of Iowa Press.
- Kotilainen, S. (2016). *Literacy Skills as Local Intangible Capital: The History of a Rural Lending Library c. 1860–1920*. The Finnish Literature Society.
- Kåreland, L. 2010. Barnbiblioteket Saga. *Lärarnas historia*. <https://lararnashistoria.se/barnbiblioteket-saga/> (hämtad 2022-06-29)
- Lárusdóttir, G. (1901). Formáli. *Tómas frændi. Skáldasaga* (eftir Mrs. Harriet Beecher Stowe). Aldar-Prentsmiðja.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social*. Oxford University Press.
- Moretti, F. (1999). *Atlas of the European Novel 1800–1900*. Verso.
- Mäkinen, I. (2015). From Literacy to Love of Reading: The Fenno-omanian Ideology of Reading in the 19th-century Finland. *Journal of Social History*, 2, 287–299.
- Parfait, C. (2007). *The Publishing History of Uncle Tom's Cabin*. Ashgate.
- Plumb, R.C. (2020). *The Better Angels: Five Women Who Changed Civil War America*. Potomac Books.
- Skaret, A. (2013). Å være en barnelitterær klassiker: Harriet Beecher Stowes *Onkel Toms hytte*. *Barnelitterært Forskningstidsskrift*, 1, 1–10. <https://doi.org/10.3402/blft.v4i0.2332>
- Solum Bokvennen. (2016). Onkel Toms hytte: eller Livet blant de elendige. https://www.solumbokvennen.no/products/onkel-toms-hytte-eller-livet-blant-de-elendige-1?_pos=2&_sid=3a52776db&_ss=r (hämtad 2022.03.22)
- Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB). Uppslagsord: motbild. https://www.saob.se/artikel/?seek=Motbild&pz=1#U_M1261_195111
- Thomasson, P. (1854). *Vallgossen och inspektoren: Berättelse*. F.A. Ewerlöfs förlag.
- Thomasson, P. (1859). *En arbetares lefnadsöden, eller Slaflifvet i Sverige*. C.F. Arwidssons Förlag.
- Tompkins, J. (1985). Sentimental Power: *Uncle Tom's Cabin* and the Politics of Literary History. *Sensational Designs: The Cultural*

Work of American Fiction, 1790-1860 (s. 122–146). Oxford University Press.

Winship, M. (1999). 'The Greatest Book of Its Kind': A Publishing History of 'Uncle Tom's Cabin'. *The Proceedings of the American Antiquarian Society*, 109, Part 2, 309–332.

Winship M. (2007). Uncle Tom's Cabin: History of the Book in the 19th-Century United States. <http://utc.iath.virginia.edu/interpret/exhibits/winship/winship.html> (hämtad 2022.06.04)

NOTER

- 1 I forskargruppen ingår Åsa Arping (projektledare, Göteborgs universitet), Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy (Universitetet i Oslo), Anne Klara Bom (Syddansk Universitet), Alexandra Borg (Uppsala universitet) och Mia Österlund (Åbo Akademi).
- 2 Tack till Anne Klara Bom vid Syddansk Universitet som introducerade CHS i projektet.
- 3 Tack till Lena Floser på Kungliga biblioteket i Stockholm som sökt fram ett 90-tal svenskspråkiga utgåvor i KB:s samlingar. Alexandra Borg i projektet har utöver dessa funnit ytterligare tio. Den senaste svenskspråkiga utgåvan av *Onkel Toms stuga* utkom på Bokförlaget Hegas 1998 (168 sidor), översatt och bearbetad av Margareta Grogarn.
- 4 Transit utgör numer en imprint under förlaget Solum Bokvennen.
- 5 Studenterna fick själva välja utgåva. Att de hade tagit del av helt olika versioner, från textkritiska utgåvor på engelska till starkt förkortade utgåvor riktade till barn och unga, och i olika utföranden (tryckt bok, e-bok, ljudbok) ingick i en strävan efter ökad bok- och mediehistorisk förståelse.